ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 159.9(316.6)

Іванова Олена В'ячеславівна – кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри загальноправових та психологічних дисциплін факультету підготовки фахівців Національної гвардії України Національної академії внутрішніх справ;
Чижевський Сергій Олександрович – старший офіцер психологічної служби управління по роботі з особовим складом Головного управління Національної гвардії України

ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ

Запропоновано проект системи професійно-психологічної підготовки військовослужбовців Національної гвардії України на різних етапах виконання службово-бойових завдань в екстремальних (бойових) умовах. Здійснено аналіз результатів дослідження наслідків воєнних дій на території інших держав, а також окремих досліджень психологів Національної гвардії України під час антитерористичної операції. Розкрито особливості впровадження в бойову та спеціальну підготовку досвіду виконання службово-бойових завдань у зоні проведення антитерористичної операції на Сході України та під час охорони громадського порядку в умовах масових заходів у столиці держави.

Ключові слова: професійно-психологічна підготовка; психологічна готовність; бойові стрес-фактори; психологічна смуга імітації бойових дій та завдань служби; бойові дії; антитерористична операція.

Акції протесту в м. Київ, анексія АР Крим, бойові дії на Сході країни, фінансово-економічна криза об'єктивно призвели до погіршення стану психологічного та фізичного здоров'я населення України. Щодня ситуація загострюється, оскільки психологічну травму отримали не лише безпосередні учасники бойових дій, а й ті, хто опосередковано задіяні або навіть просто спостерігають та співпереживають (рідні, знайомі). Однак найбільше занепокоєння викликає психологічний стан військовослужбовців, які беруть участь у проведенні антитерористичної операції (АТО). Ідеться про отримання ними бойових психічних травм і, як наслідок, виникнення в громадян держави посттравматичних стресових розладів.

Ознаки бойової психічної патології нерідко можуть виявитися через місяці, та навіть роки після повернення військовослужбовців із зони екстремальних (бойових) умов до мирного життя. Затяжні, нерідко незворотні наслідки бойової психічної травми зафіксовані в Міжнародній класифікації хвороб як діагностична категорія «Посттравматичні стресові розлади» (F 43.1) [1, с. 6].

У дисертаційному дослідженні О. А. Блінова, підготовленій на кафедрі соціальної та військової психології Київського військового гуманітарного інституту, запропоновано методику прогнозування бойових психогенних втрат. У Національній академії внутрішніх справ вивченню особливостей психологічної діагностики та корекції посттравматичних стресових розладів у працівників органів внутрішніх справ присвятили праці І. М. Слюсар, С. І. Яковенко [2].

Починаючи із серпня 2014 р. психологи Національної гвардії України (НГУ) з інтервалом у три місяці здійснюють психодіагностичне вивчення військовослужбовців – учасників АТО з використанням психологічного інструментарію: опитувальника оцінки стану адаптації «ОСАДА» С. І. Яковенка; шкали тривоги Ч. Спілберга та Ю. Ханіна; опитувальник травматичного стресу І. О. Котенєва. Соціально-психологічний клімат у військових колективах досліджують також за Анкетою учасника АТО. Зазначений психологічний інструментарій є складовою автоматизованого психодіагностичного комплексу

науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності НГУ Національної академії НГУ [3].

Результати проведених досліджень викликають стурбованість з огляду на відсоток військовослужбовців – учасників АТО, які вже мають ознаки посттравматичного стресового розладу та гострого стресового розладу. На відміну від останнього, посттравматичний стресовий розлад виникає не під час стресової події, а відтерміновано – після виходу військовослужбовця з бойової ситуації. Здійснений аналіз довів, що за віковим фактором найбільш схильних до психологічної травматизації («група ризику») виявилися військовослужбовці віком від 24 до 30 років, неодружені. Іншим важливим фактором є тривалість перебування в зоні АТО. До того ж, було визначено бойові стрес-фактори, що негативно впливають на психологічне здоров'я військовослужбовців – учасників АТО, а саме: поранення, травмування; перебування в полоні; застосування зброї на ураження живої сили противника; перебування під обстрілом противника; спостерігання випадків травмування, загибелі співслужбовців; переживання факту загибелі бойового товариша; долучення до роботи з травмованими, пораненими, залишками тіл; перебування протягом тривалого часу в зоні проведення АТО (понад 100 діб).

Як підтверджує міжнародний досвід, учасники бойових дій після повернення до мирного життя можуть становити загрозу як для власних сімей, так і для всього суспільства. Згідно зі статистикою, 98 % із них потребують кваліфікованої підтримки та допомоги внаслідок впливу бойових стрес-факторів [4, с. 26–27].

Розладам, наявним у бійців, притаманні високий рівень конфліктності, підвищена агресія, апатія, низька працездатність, загострення та розвиток хронічних захворювань, інсульти, інфаркти, зростання рівня алкоголізації та наркоманії, асоціальна поведінка, підвищення ймовірності суїцидів, скорочення тривалості життя тощо. За відсутності психологічного супроводу службово-бойової діяльності психогенні втрати підрозділів іноземних держав становили

250 осіб на тисячу бійців (на початку бойових дій). Водночас стабілізація бойових дій та належний рівень організації психологічної роботи в системі професійної підготовки сприяли зменшенню цього показника в сім разів. Серед постраждалих 30 % ветеранів війни закінчили життя самогубством, а 90 % – розлучились, оскільки дружини вважали їх небезпечними для себе та дітей [5, с. 4–9].

У цьому контексті А. М. Столяренко зауважує, що всі психічні явища залежно від форми існування можна розподілити на дві групи: стійкі (постійно чи тривалий час притаманні людській психіці у вигляді властивостей, якостей, здібностей, знань, навичок, умінь, звичок) та динамічні (психічні процеси і етапи, що швидко змінюються, підсилюються, послаблюються та зникають). Ці психічні явища характеризують внутрішню екстремальну (бойову) готовність військовослужбовця [6].

У Міністерстві охорони здоров'я України розробляють адаптовану клінічну настанову та Уніфікований клінічний протокол первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги, де визначено заходи психологічної просвіти, професійно-психологічної підготовки перед виконанням завдань служби в екстремальних (бойових) умовах.

З огляду на це, доцільно більш ґрунтовно розкрити наявні новітні стандарти НАТО щодо професійно-психологічної підготовки військовослужбовців (комбатантів) та вивчити можливості щодо подальшого впровадження їх в діяльність НГУ.

Протягом 2014–2015 рр. психологічна служба НГУ провела понад 30 тренінгів, навчань, семінарів, зборів щодо підвищення професійної підготовки військових психологів НГУ із залученням вітчизняних та іноземних експертів (Ізраїлю, Данії, Франції, Хорватії, Латвії, Литви, Естонії, США, Польщі). Аналіз практичного досвіду фахівців іноземних держав засвідчує, що високих результатів у сфері збереження психологічного здоров'я учасників бойових дій вдається досягнути внаслідок належного здійснення їхньої професійної підготовки перед виконанням службово-бойових завдань в

екстремальних (бойових) умовах, зокрема професійно-психологічної підготовки. У країнах НАТО, тривалість професійної підготовки перед бойовими діями становить шість місяців. Після повернення бійців застосовують «Програму декомпресії SAS – закінчення місії» (тривалістю три доби) та продовжують професійну підготовку (шість місяців).

31 серпня 2015 р. Міністр внутрішніх справ затвердив методичні рекомендації щодо медико-психологічної реабілітації, психологічного супроводження та адаптації постраждалих учасників АТО, згідно з якими вперше серед силових структур України було впроваджено для підрозділів НГУ стандарт підрозділів НАТО – «Програма декомпресії SAS – закінчення місії» [7].

На виконання п. 5 протоколу від 25 вересня 2015 р. № 7 конференції НГУ «Актуальні питання вдосконалення системи бойової та спеціальної підготовки підрозділів Національної гвардії України», в управлінні по роботі з особовим складом розроблено методичні рекомендацій «Про засади побудови та порядок експлуатації психологічної смуги імітації екстремальних (бойових) умов службово-бойової діяльності підрозділів НГУ», яку заплановано створити на базі навчальних центрів НГУ.

Служба в умовах підвищеного ризику і серйозної загрози життю та здоров'ю може призводити до того, що військовослужбовці нерідко переживають події, які сягають за межі звичайного досвіду. Ці переживання можуть травмувати психіку здорової людини. Тому чітке та суворе дотримання вимог професійно-психологічної підготовки військовослужбовцями НГУ є найважливішим фактором запобігання втратам серед особового складу в умовах повсякденної діяльності та в екстремальних ситуаціях [8].

Передумовою ефективності заходи навчально-виховної діяльності серед особового складу НГУ щодо вдосконалення особистих фізичних, психологічних якостей, навичок і вмінь відповідно до потреб виконання завдань служби в екстремальних (бойових) умовах, згуртування військового колективу та перевірки психологічної сумісності військовослужбовців підрозділу (розрахунку, екіпажу, військового наряду), формування стійкого та

позитивного соціально-психологічного клімату є їх здійснення з використанням психологічної смуги імітації бойових дій.

Психологічна смуга імітації бойових дій – це структурний елемент психотренінгового комплексу, у межах якого моделюють екстремальні (бойові) умови (ситуації) службово-бойової діяльності підрозділів НГУ з урахуванням завдань за призначенням, для проходження яких необхідним є подолання навантажень психологічного та фізичного характеру з оперативним управлінням психологічними процесами особистості [9].

Відповідно до Програми бойової та спеціальної підготовки особового складу НГУ, з 4 листопада 2015 р. впроваджено нову складову – професійно-психологічну підготовку.

Вона передбачає комплекс взаємопов'язаних заходів, які здійснюються в загальній системі бойової та спеціальної підготовки, а також у навчально-виховному процесі з особовим складом НГУ та безпосередньо в процесі виконання службово-бойових завдань та спрямовані на формування, розвиток психологічних і фізіологічних якостей у військовослужбовця, що забезпечують ефективне вирішення ним завдань служби [10].

Основними формами професійно-психологічної підготовки є:

1) практичні тренінгові заняття з особовим складом НГУ (проводять у загальній системі бойової та спеціальної підготовки в межах встановленого часу й структури);

2) психологічні лекторії (застосовують у межах виховної роботи з особовим складом шляхом демонстрації відео- та презентаційного матеріалу, усебічного інформування військовослужбовців задля цілеспрямованого ознайомлення їх з інформацією про закономірності функціонування людської психіки у звичайних та екстремальних умовах діяльності, можливі психічні реакції на стрес-фактори професійної діяльності);

3) психологічне моделювання (реалізовують під час проведення занять із бойової та спеціальної підготовки, зокрема шляхом моделювання реалістичного образу, тактики дій, бойових можливостей імовірного противника, підготовки військовослужбовців до дій у природно-географічних і погодно-кліматичних умовах певного регіону, імітування реалістичної багатовимірної картини сучасного бою, створення в процесі

бойового навчання фізичних і психічних навантажень, притаманних сучасному бою, виконання службово-бойових завдань, практичного відпрацювання вправ і нормативів щодо створення психологічних факторів, характерних для реальної діяльності військовослужбовців, тобто небезпеки, відповідальності, дефіциту часу, інформаційно-психологічного впливу стрес-факторів і психофізичного навантаження;

4) психологічне інформування, або інструктаж (застосовують перед виконанням конкретного завдання служби задля формування у військовослужбовця образу майбутніх дій і можливих надзвичайних ситуацій, відповідної необхідної психологічної установки, готовності, емоційного налаштування на ефективне вирішення службово-бойових завдань, зняття неактуального або надмірного психологічного напруження). Таке інформування здійснюють безпосередні командири (начальники), старші груп, нарядів, команд, розрахунків.

Професійно-психологічна підготовка особового складу НГУ здійснюється окремо за категоріями військовослужбовців, військовими спеціальностями та специфікою службово-бойової діяльності.

В армійській доктрині підрозділів НАТО FM-22-100 «Армія. Лідерство» визначено, що командири відповідають за згуртування та дисциплінованість підрозділу, що надає можливість солдатам ефективно тренуватися, боротися та перемагати в бойових діях. Але більш важливим для лідерів армій на кожному рівні є священний обов'язок щодо цілковитого усвідомлення значення лідерства, адже ще Геракліт зазначав: «Характер людини визначає її долю», тобто доля безпосередньо пов'язана з лідерством. Особливістю бойової підготовки особового складу підрозділів США є виховання цілковитої відданості своїй країні, відповідальності перед нацією та Америкою. Відповідно, армія прагне до реалізації головних цінностей командування, що спрямоване на постійне поліпшення умов службово-бойової діяльності [11].

Відповідно до повноважень Хартії організації НАТО, агентство стандартизації розробило договір для всіх країн НАТО щодо психологічних порад для лідерів під час виконання

бойових завдань, зокрема стосовно власної психологічної підготовки до зустрічі із суворою реальністю (визначено десять найбільш складних факторів): страх під час бою є звичним явищем для всіх; існування загрози смерті чи поранення; події під час бою можуть вплинути на будь-кого фізично та морально; військовослужбовці можуть боятися визнати наявність у них психологічних проблем; підлеглі чітко усвідомлюють помилки, допущені під час командування підрозділів; непорозуміння в спілкуванні є частим явищем; бойові завдання є надзвичайним навантаженням для сімей військовослужбовців; середовище бойового завдання може бути грубим та вимогливим; єдність, згуртованість і стабільність підрозділу може порушуватись; бойові завдання зумовлюють специфічні моральні й етичні виклики.

Отже, зростання ролі психологічних чинників у сучасних війнах і локальних конфліктах, службово-бойовій діяльності правоохоронних підрозділів наочно демонструє проведення антитерористичної операції в Донецькій та Луганській областях України. Необхідність за короткий проміжок часу якісно підвищити бойову підготовку підрозділів, психологічну готовність особового складу в умовах взаємодії різних категорій військовослужбовців (строкової та контрактної служби, різної мотиваційної спрямованості виконання завдань АТО тощо); нагальність упровадження нового бойового досвіду в підготовку особового складу щодо виконання завдань служби, покладених на НГУ, вимагають зміни підходів у питаннях професійно-психологічної підготовки особового складу НГУ та оптимізації навчально-матеріальної бази.

Бойові навчання є базисною складовою ефективності підрозділу, але реалії службово-бойових завдань можуть доволі сильно відрізнятися від сценаріїв навчань. Саме тому необхідною є система забезпечення службово-бойової готовності військовослужбовців (від командира до рядового) у подібних ситуаціях та після них. Запорукою психологічної готовності командира є гнучкість і вміння адаптуватись.

Завдання військового психолога в системі професійної підготовки перед виконання завдань служби в екстремальних

(бойових) умовах спрямовані на формування внутрішньої готовності військовослужбовців до впливу бойових стрес-факторів.

Водночас кожен військовослужбовець зобов'язаний усвідомити, що будь-яка реакція його організму в екстремальних (бойових) умовах – це нормальна реакція на незвичні обставини. Також він повинен володіти навиками першої психологічної допомоги (самодопомоги), саморегуляції психоемоційного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Психолого-психіатрична реабілітація осіб рядового та начальницького складу органів та підрозділів внутрішніх справ, військовослужбовців з'єднань та частин Національної гвардії України, які брали участь у бойових діях : метод. рек. / В. С. Гічун, Ю. П. Романенко, О. В. Кислова та ін. – Київ : КОМПРИНТ, 2014. – 34 с.

2. Слюсар І. М. Психологічна діагностика та корекція посттравматичного стресового розладу : навч.-метод. посіб. / І. М. Слюсар. – Київ : ФПУ, 2005. – 60 с.

3. Розпорядження командувача Національної гвардії України від 23 лип. 2014 р. № 3/19/1-1720 щодо системи психологічної роботи з військовослужбовцями Національної гвардії України на період проведення антитерористичної операції.

4. Тимченко А. В. Психогении в экстремальных условиях. Боевая психическая травма и методы ее коррекции : учеб. пособие / А. В. Тимченко. – Харьков : Изд-во ХВУ, 1995. – 91 с.

5. Блінов О. А. Методика прогнозування психогенних втрат : метод. посіб. / О. А. Блінов. – Київ : ВГІ НАОУ, 2003. – 33 с.

6. Столяренко А. М. Экстремальная психопедагогика : учеб. пособие для вузов / А. М. Столяренко. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 607 с.

7. Методичні рекомендації щодо медико-психологічної реабілітації, психологічного супроводження та адаптації

постраждалих учасників АТО : розпорядження МВС України від 31 серп. 2015 р. № 31868/Тх.

8. Воробйов Г. П. Організація психологічної підготовки особового складу підрозділів Сухопутних військ : навч.-метод. посіб. / Г. П. Воробйов. – Львів : АСВ, 2012. – 430 с.

9. Про засади побудови та порядок експлуатації психологічної смуги імітації екстремальних (бойових) умов службово-бойової діяльності підрозділів НГУ : метод. реком. – Київ : НГУ, 2015. – 80 с.

10. Тематичний план професійної-психологічної підготовки особового складу НГУ на 2016 рік : розпорядження командувача Національної гвардії України від 4 листоп. 2016 р. – Київ : НГУ, 2015. – 12 с.

11. Army Board Study Guide Topics. Leadership. Army Leadership Doctrine [Electronic resource]. – Mode of access: – www.armystudyguide.com/content/army_board_study_guide_topics/index.shtml&usg=ALkJrhhnIUud-Ia6UJqSITow-dFbyWmYnw/. – Title from the screen.